

Raija Pyöli
Juhlaseminaari "Karjalan kieli ja kulttuuri"
Nurmes-talo 23.7.2010

Pagizemmo livvikse – a maltammogo kirjuttua?

(Puhumme livviä – entä osaammeko kirjoittaa?)

Hos minul paginan rubriekku on moine, en nikui tahto panna ebäiltäväkse karjalazen ristikanzan kielitaiduo. No kielitijon nägökulmas kaččojen kielitaido vaihtelou sen mugah, ku ollou kuzümüs ellendämizes, pagizemizes, lugemizes libo kirjuttamizes. Nämis passiivizii oza-lohkoloï ollah ellendämine da lugemine, aktiivizii pagizemine da kirjuttamine. Lähten sit toziazies, što kai net maltetah paista, kudamil karjalan kieli on enzimäine muamankieli. Faktuhäi on, što heilgi suomen kieli tänäpäi on se lujembi kieli – voibi sanuo hüö ollah kaksikielized. Üksikai, kirjuttamizes maksau paista tilandehes, kudamas nügöi elämmö: karjalan kielel on virallinen stuatussu. Se pidäs nägüö muvvalgi, ku vai zakonoin pügälis. – Hos kielennü minun paginas on livvi, voijah tožo varzinkarjalazet da vienalazet tarkah kuunnella da ičekseh ajatella, kui toinah pädöü heijängi kielen kohtas nämmä faktat.

Kirjutettu karjal Ven'al da Suomes

(Kirjoitettu karjala Venäjällä ja Suomes)

Vie vuotta kaksikümnen tagaperin karjalakse kirjutettih vähä. Minul omagi praktiekku täs kieles oli vaigu paginkieldü, kudamua minun salmilazes perehes ainos paistih. Kirjutettuu tekstua en musta ku olizin kois nikonzu nähnyh. Eihäi vahnebat omassah kois Karjalas nimidä voidu lugie, ku sih aigah ei karjalakse piästettü ilmah nimittumua lehtie libo kirjua. Hos karjal on läs tuhattu vuotta säilünüh paginkielennü mollembil puolil rajua, kirjallistu dokumentua oli vaigu Ven'an puolel. Sie jo 1200-luvul oli lövvettü muga sanottuloï novgorodilazii tuohikirjutuksii, ezimerkikse *Salaman loičču*, kudai oli kirjutettu kirillizil kirjaimil. Da sit 1800-luvul piästettih ilmah erähii religioznoloï kirjazii, ezim. *Matfein jevangeliï tverinkarjalakse* (1820), da sit vie müöhembä, 1913, enzmäine lühüt Ven'a-Karjal -sanakirju (*Russko-karel'skij slovar'*) toimittajannu Viktor Korolev. No nämmä kirjazet oldih vaigu vähä tavallizen rahvahan kätös.

Elvüttämizen algu Ven'al da Oman Muan rouli kielen kehittämizes

(Elvyttämisen alku Venäjällä ja Oma Mua -lehden rooli kielen kehittämisessä)

Sit roih Nevvostoliiton histouries moine periodu, konzu läs seiččiekümmendü vuotta virallizesti karjalakse vaigu oldih vaikkani. No kieli üksikai püzüi hengis rahvahan paginkielennü külis. A vuotta kaksikümnen tagaperin ruvettih elvüttämäh karjalan

kielidü da luadimah kirjutettuu variantua kahten murdehen, vianan da livvin pohjal. Ven'an kirjaimih opastunnuol rahvahal oli vaigevuttu piästä piäliče künnükses latinalazih kirjaimih. Lapsih näh luadittih aberit da lugukirjat, hüö školas terväh opastuttih uuzih kirjaimih. No aiguzet suadih erinomastu abuu Oma Mua -lehtes, kudai vastevai pruaznuičči 20 vuvven igiädäh. Nügöi pruazniekkuvuvven täh minägi rubein ajattelemah nämii dieloloi, ku pakittih kirjutustu tiemas *Oma Mua livvin kirjukielen kehittäjännü*. Ečiin enzymäzii lehten noumeroi (ihan enzymästä kogeilupalastu en nikui löödännüh, žiäli!) – luvvin da huomain, kui lehten kieli on erinomazesti kehitännüh kahteskümmenes vuvves. Toimittajat ollah tänäpäi tozi spetsialistoin eliittua! Oma Mua -lehti on olluh karjalazil hüvä kanualu, kudaman avul hüö ollah voidu lujendua oman kielitaijon tazuo da vie nostua omassah identitiettua. Moine kanualu hüvin pädis meil Suomengi karjalanpagizijoi.

Suomen tilandeh: karjalan kieli jälles voinii da tänäpäi
(Tilanne Suomessa: karjalan kieli sotien jälkeen ja tänään)

Meil Suomes vaikkaniolendua kesti vuottu nellikümnen. Jälles sodii rajakarjalazil evakkoloil oli ühtu da tostu vaigevuttu, ku ruvettih uvvelleh nostamah elostu uuzil eländükohtil. Moizis eloksen ololois heijän oma kieli, kudai kandurahvahan korvis oli kui ven'an kieli, ei olluh ülen popul'arnoi "brendi" (en tiijä, kui sanuo "brändi" karjalakse...)

Vaste 1980-luvul rubei karjalan kieli vähäzel kuulumah da nägümäh erilazis kul'tuuruühtevüksis, ezim. tiä Bomban karjalazes küläs. Mainita pidäü Heikki Koukkusen panos karjalazen kul'tuuran hüväkse: oli hänen luadittuu fil'mua, ohjelmua raadivos da televiizoras, muuzikkua i m.i. A kuibo tänäpäi, konzu karjalan kielele on ozutettu "zelenästä valgiedu" (vihreätä valoa)? Kieli on suannuh virallizen stuatussan, üliopistos ruadau karjalan kielen da kul'tuuran professor, opastundumaterjualua da muudugi literatuurua piäsetäh ilmah puaksuh, daže meedii on olluh tässah ihan üstävälline...

Ongo kirjuttamah opastumine meil ülivoimaine ruado? Vai ebäilemmögo, vahnu koiru ei istumah opastu? Sih nikui en voi uskuo, ku kogo ijän olen ruadanuh kielienopastajannu da nähnnüh, ku jogahine kuitah opastuu, ükski hüvin, toine ei muga hüvin. Sanotah, meijän muas on nenga viizituhattu karjalakse pagizijua. Da, pagizijua, a äijängo on kirjuttajua? Kirjuttajil en tarkoita moizen tekstan luadijoi, kudamat maltetah kirjuttua putilleh kui kielen, muga i stiil'angi puoles. Tarkoitan mostu kirjuttajua, kudai hos vähäzel maltau kirjuttamal sanella omii ajatuksii. Eihäi kaikil pie ruveta kirjuttamah romuanua libo runuo, voibihäi olla tүүdүväine vähembähgi. Karjalan kielen seura on jo kerdua kaksi-kolme organizuinnuh kirjutuskilbua, kudamih voijah ottua ozua mollembil puolil rajua eläjät kirjuttajat,

nuoret da vahnat. (Ollohgo sie olluh mittumua tungostu – libo liigua liččavumistu? – en tiijä.)

Normiruittu livvinkarjal. Vaivevuksii oigiehkirjutukses, grammaatiekas da sanastos (Normitettu livvinkarjala. Oikeinkirjoituksen, kieliopin ja sanaston vaikeuksia)

Tänäpäi meil Suomesgi on selgieh normitettu livvinkarjal – sen tovestau ilmah piästettü opastusmaterjalu da kaunokirjallizus. On hüviä lugemistu, kudai äijäl avvuttau kirjuttamizesgi. Üksikai löödüü vie erähii kohtii, kudamih kirjuttajat puaksuh ähkähtäh: vaivevuttu voibi olla kolmel kielenalal, oigiehkirjutukses, kieliopis da sanastos.

1) Rajakarjalaine toinah maltau paista hüvin, no ei vältämättäh tiijä kaikkien kirjaimien kirjutustu. Kirjuttamine da iändämine kävelläh käzi käis. Ezimerkikse

- kirjaindu **Z** ei iännetä **TS**, a soinnillizennu (helevännü) s:nnü (ei *vatsa*, a *vaza*; ei *Luadogan meren randatsil*, a *randazil* – nenga *randatsil* pajatti üksi kuulužu ouperu-pajattai, kudamal toinah niken ei olluh nevvonnuh, kui z iändüü);
 - kirjain **Č** on nügünorminmugahine, no sen tostu vastinehtu **TŠ** (**t da s hatunke**) vie voit silloi-toiči nähtä vahnembis tekstois, ezim. Karjalan kielen sanakirjas (2005): *časounu/ tšasounu; mečäs/ metšäs; čoma/ tšoma*.

Vie üksi ezimerki, **Ü**-kirjain. Erähii vuozi tagaperin Karjalan Tazavallas piätettih hüllätä tämä alguperäine, suomelas-ugrilaine vokali da korvata se kaikis painotuottehis **Y**-vokalil. Se on meil jo tuttavu suomen kieles; dai varzinkarjal da vienankarjal ollah sidä käytettü ijänkaiken. Nügöi alguperäzil linjoil ollah baltiekkumerensuomelazis kielis vaigu viro da vepsä. Uuzi y:n kirjutandu rodih Ven'al tozi ühtes üös: Oma Muagi jo käätti sidä hedi tulijas noumeras. Mugai se levii Suomehgi: nügöi kaikis julgavolois meilgi on tämä y. (Paiči ühtes kahten karjalazen naizen luajitus 2008 ilmah piästetüs sanakniigas!) Pääazii, ühtelläh, on se, ku vai samas kirjutukses ei hüpittäs kahten variantan välil, a lougiellizesti käytettäs kudamuatahto. Voimmo ihan rauhas kirjuttua *tühjü* libo *tyhjä*.

2) Toine vaivevus on kieliopilline. Kui taivuttua sanoi, ei ainos ole helppo ruado. Kieliopin siändölöisgi voibi olla variantua. Paiči sidä, rajakarjalazen mieleh on lujah jäädü oman kodikulän, oman čupun murdehen piirdehet. Kieliopis allatiivan, ulgopaikkusijan, norminmugaine piäteh on **-le** (***lähten pellole, anna meile, tulgua pruazniekale***). A salmilazen korvah toinah kuulostau parembin vaigu **-l** (***lähten pellol, anna meil, tulgua pruazniekal***). Vai kui, salmilazet? Omil kursilazil sanon ainos: olloh teil salmilazet juuret, sit voitto paistes sanuo *pellol, meil, pruazniekal*, no mustakkua virallistu tekstua kirjuttajes norminmugazesti *pellole, meile, pruazniekale*. Olen hüväs mieles huomannuh, ku mejän Suuri Paimoi Leogi on tämän printsipan

omaksunnuh, konzu lugou iänikirjoi libo pidäü paginua livvikse. Mugai müö toizetgi voinemmo nenga sanuo.

Üksi kieliopilline dielo on vie akkuzatiivan käyttö da monikon kolmas persounu. Suomen kielen vaikutustu lienöü se, ku erähät sanotah, da vie pahembi kirjutetah: *Lapset luvettih kirjan*. A pideli sanuo *Lapset luvettih kirju*. Suomeshäi sanotah: Lapset lukivat kirjan. (*Minä luvin kirjan...häi lugi kirjan...*) Mostu viäriä akkuzatiivan käättüö nägüü puaksuh kiännöksisgi...)

3) Kolmas vaigei kielenala on sanasto. Meijän nügözes ühteiskunnas ellendükset on äijäl muututtu niilöis aijois, konzu rajakarjalaine rahvas omassah kodikülis paistih kalastuksen da muanruadoloin probliemois. Nügöi tarvičemmo uuzii sanoi, kudamii et voi löüdiä vahnembis sanakirjois, et Pohjanvalos (1947), da et ni Makarovas (1990).

Pidäügo kieldü huoldua?

(Kielenhuollon tarve?)

Tämän päivän sanakirjoin luadijoil pidäü paiči ottua abuu toizis kielis müös keksie uuttu vastinehtu uuzile realiloile (ellendüksile). Nügöine tehniekku, viestiliikendeh, poliitiekku, kauppu, opastumine – kai nämmä tarvitaht uuttu sanastuo. Ven'an Karjalas oli vuozii tagaperin Oma Mua -lehtes Ljudmila Markianovan ülen tarbehelline čuppuine *Midä mieldü olet?* Sie küzeldih lugijoin mieli moizis terminöis, kudamat oldih jo oldu Sanastokomissien kaččelus. Pädis meilgi moine, ku olis vai lehti da lehtes čuppuine. Da vie parembi ku olis Sanastokomissii, kui sanuo oigeikielizüskollektiivu? Libo kielenhuoldokollektiivu? Toizin sanojen, moine spetsialistoin joukko, kudamaspäi voidas kaikin, ket ollah kielenke tegemizis küzellä ebäselvii kielidieloloi. Täs kohtas kiänämmö kaččehen üliopistoh, Kotukseh libo KKS:n maltokeskukseh päi.

Ongo meil midä tarita nuorile "ummikoile"?

(Onko meillä mitään tarjolla nuorille "ummikoille"?)

Tässah minul on paginan lähtökohtannu olluh moine karjalan pagizii, ken on suannuh valmehuot kielitaidoh omassah koispäi, no vähembi maltau kirjuttua. No on vie toine joukko, kudaman tarbehet pidäü ottua huomivoh: nuoret, ket alletah opastundu ihan allus, da opastutah ku midätah vierastu kieldü. Heil on korgei motivatsii, no ainavo keino on heil opastuo opastundal. Eihäi heil ole kois nikedä, kel küzüö. Heidü – slaava boogu – puaksuh kävüü rahvahanopistoloin da Karjalan Liiton kursiloile; toivottavasti heis roih vie üliopistohgi opastujua. Hüö ollah kädü omassah školat da suadu jo perusvalmehukset kielenopastundah. Opastajal hüö ollah kebejei materjualu, ku jo tietäh opastusterminat. No hüö maltetah i vuadie. Hüö tahtotah korgeitazostu, modernua opastusmaterjualua (iänittehii, kielioppiloi, opastundu- da sanakniigoi) –

da tahtotah vie ku opastaigi olis hüvä. Ongo meil resursua luadie nügüaigastu, hüviä opastundumaterjualet? Opastaitilandeheh tiijämmö: meijän muas ei tässah ole voinuh opastuo karjalan kielen opastajakse. Elämmö toivos, što üliopistos valmistuu konzutah mostu ristikanzua. Lükkiämmö tämän süvän tahton professorale...

Opastundua ičekseh? Telekursiloil?

(Itseopiskelua? TV-kursseilla?)

Resursat opastusmaterjualet da opastajien valmistamizeh ollah, tiettäväine, rajallizet. Sendäh nuorii pidäü vie stimuliiruija opastumah ičekseh. Eihäi kaikel ole mahtollizuttu lähtie kursiloile. Opastusmaterjualet pidäü olla mostu, mi pädöü ičekseh opastundah: selgiet kielioppi- da sanakniigat, nügüaigazet lugukirjat... Monis ühtevüksis olen ezitännüh, ku pidäs suaha karjalan kursiloi televiizorah. Anna meijän kieli nägüs da kuulus täüttü vägie jogahizes kois, da nähtäs kaikin, ku ei ole ülivoimazen vaigies kieles küzumüs. Nengomua nägüvüttü pideli suaha aigah nügöi, ku karjal on tuoreh virallinen kieli. Ku emmo olle aktiivizet, sit emmo voi vuottua nimittumua abuu valdivospäi.

Virallizet da ebävirallizet viestit

(Viralliset ja epäviralliset viestit)

Kirjuttamizes on kaksi tazuo, viralline da ebäviralline. Virallistu on, konzu kirjutammo ezim. seminuaran ohjelmua, süömislistua libo lehtikirjutustu. Sit pideli vältämättäh pürgie kirjuttamah mahtolliziman moittimatundu kiöldü. Sehäi roih ezimerkikse toizile, ket vastevai opastutah karjalua. No konzu vaihtelet tekstuviestii libo sähköpoštua üstävien da tuttavienke, sit kirjuta kui maltat, hos vähäzel vijallistu kiöldü, ei tarviče puaksuh kaččuo sanakirjah da kielioppih – piäazii, ku vai kirjutat. Tozihäi on: ***Kirjuttamah opastut vaigu kirjuttamal!***